

Na závěr úvah o intencionálních jsoucnech¹

STANISLAV SOUSEDÍK

Katedra filosofie. Katolická teologická fakulta. Univerzita Karlova v Praze
Thákurova 3. 160 00 Praha 6. Česká republika
sousedik.s@volny.cz

Rád bych v tomto příspěvku shrnul průběh diskuse probíhající v časopisu *Organon F* na námět mnou zastávané teorie intencionálních jsoucen a prozatím ji tím ukončil. Diskuse byla dlouhá, začala v r. 2008 a pokračovala pak s občasnými přestávkami až do posledního, minulého, čísla časopisu (obsahujícího důležitý příspěvek P. Cmoreje 2012). Je mým úmyslem naznačit, v kterých bodech jsem pod dojmem kritických připomínek oponentů své výchozí názory korigoval, a v kterých jsem naopak setrval na svém stanovisku. Rozdělím svůj výklad (v návaznosti na uvedený Cmorejův příspěvek) na několik tematických okruhů. Nejprve se vyjádřím k námětu nejzákladnějšímu:

1. Existují intencionální individua?

Moje přesvědčení o existenci intencionálních individuí vychází z předpokladu, že filosofie musí, nemá-li se proměnit ve fantastickou – byť třeba duchaplnou – spekulaci, vycházet z přirozeného jazyka a respektovat jej. Hned v počáteční fázi naší diskuse jsem to formuloval takto:

Předpokládám, že já i moji oponenti se shodujeme v tom, že při úvahách o problémech logické sémantiky musíme vycházet z přirozeného jazyka. Shodneme se jistě i na tom, že přirozený jazyk není nějaké nedotknuté-

¹ Tato stat' vznikla s podporou Grantové agentury České republiky (projekt P 401/12/1699).

né „sacrosanctum“, nýbrž je k němu třeba přistupovat s kritickou obezřetností. A i to je snad nesporné, že koriguje-li logik v něčem přirozený jazyk, musí k tomu mít i jasné, intersubjektivně dostupné důvody. Přirozený jazyk je tedy innocent until proved guilty. (Sousedík 2010)

Na pozadí tohoto přesvědčení jsem pak vícekrát uvedl, 1) že se o jakýchsi fiktivních individuích (např. v pohádkách) mluví, a že je v nich tedy o nich řeč, a 2) že je běžný uživatel jazyka v souvislosti s tím přesvědčen, že tato individua v rámci příslušného kontextu (např. v pohádkách) existují.

Protože je tomu tak, akceptuji ve shodě s běžnými uživateli jazyka existenci fiktivních individuí. Jejich existenci jsem pak v dalším odlišil od existence individuí reálných, a to na základě skutečnosti, že existenci fiktivních individuí verifikujeme způsobem, jenž je neslučitelný se způsobem, jímž verifikujeme existenci individuí reálných. Vycházel jsem při tom z principu, že jestliže přítomnost libovolné vlastnosti *F* na individuu *x* verifikuji způsobem, jenž je zásadně neslučitelný se způsobem, jímž verifikuji přítomnost libovolné vlastnosti *G* na individuu *y*, nemohou být vlastnosti *F*, *G* identické (podrobněji o tom viz Sousedík 2012, 243). Nazval jsem existenci, kterou se vyznačují fiktivní individua, existencí intencionální a začal jsem odtud mluvit o oněch fiktivních individuích jako o individuích intencionálních.

V mém právě uvedeném myšlenkovém postupu vzbudilo pochybnosti, 1) co rozumím slovem „individuum“, a 2) co výrazem „mluviti o...“ příp. „řeč je o...“. Pokud jde o „individuum“, rozumím jím v této souvislosti entitu, kterou nelze v určitém kontextu přisuzovat jiným, již však lze přisuzovat vlastnosti. Definice je, jak patrně, tak široká, že jí lze subsumovat jak reálná, tak intencionální individua.² Pokud jde o frázi „mluviti o...“, příp. „řeč je o...“ rozumím prvním z těchto výrazů („mluviti o...“) přisuzování nějakého atributu³ entitě, která je označována gramatickým podmětem příslušné věty, druhým („řeč je o...“) tuto entitu samotnou.

Moje výše uvedené vyvození existence intencionálních individuí vychází z přesvědčení, že přirozený jazyk spolu se způsobem, jímž mu běžný uživatel rozumí, nevyžaduje z hlediska logiky v tomto případě nějakou opravu. Pavel Tichý a v jeho šlépějích i jeho vykladač a pokračovatel, prof. P. Materna

² V jiné souvislosti považuji uvedenou definici individua za příliš širokou, protože její pomocí nelze odlišit přirozená individua od agregátů těchto individuí.

³ Slovo „atribut“ užívám ve smyslu užívaném Cmorejem (2002), totiž tak, že se jím označují vlastnosti i vztahy. Podle toho je tedy např. ve větě „Jan je větší než Eva“ řeč o Janovi, Eva je jen „zmiňována“.

(a mnozí další) ovšem soudí, že je tento můj předpoklad mylný. Připouštějí, že sice intencionální individua jsou *gramatickým* podmětem vět, jichž užíváme při vyprávění o intencionálních individuích, soudí však, že gramatický podmět v tomto případě není totožný s podmětem logickým. Logickým podmětem, tj. tím, o čem pomocí takových vět mluvíme, není podle jejich mínění intencionální individuum, např. Karkulka, nýbrž zvláštní druh intenze, kterému říkají „individuová role“, „úřad“ aj.

Tento názor stoupců TILky znamená ovšem výraznou korekturu přirozeného jazyka. Jako takovou by ji bylo možno akceptovat pouze pod podmínkou, že je dobře, intersubjektivně dostupným způsobem, zdůvodněna. Materna v průběhu diskuse dokazoval, že takto zdůvodněna je, já jsem zastával názor opačný. Není mou věcí rozhodnout, či argumenty byly platné, to musím přenechat úsudku čtenáře. Tolik však snad smím bez arogance říci, že mě osobně Tichého a Maternovy názory v tomto bodu nepřesvědčily.

Odlíšné pochybnosti o způsobu, jímž dospívám k přesvědčení o existenci intencionálních individuí, formuloval P. Cmorej. Cmorej se domnívá, že 1) můj argument pro existenci intencionálních individuí obsahuje kruh (*petitio principii*), a 2) není v něm jasný klíčový termín „mluviti o“. Myslím, že jsem na pochybnosti, že se dopouštím „kruhu“, vlastně již odpověděl rekapitulací svého myšlenkového postupu uvedenou na začátku tohoto příspěvku. Vysvětlil jsem tam i to, co rozumím termínem „mluviti o“, a „individuum“. K přesvědčení o existenci intencionálních individuí nedocházím nějakým argumentem postupujícím od známého k neznámému, nýbrž spíše jen tím, že se ztotožňuji s názorem běžného mluvčího, jenž považuje existenci intencionálních individuí, např. pohádkovou existenci Karkulky, za samozřejmou. Můj argument by tedy bylo možno přehledně formulovat takto: *Nestojí-li tomu v cestě nějaký intersubjektivně prokazatelný důvod, je „intuice“ běžného mluvčího vždy pravdivá. Avšak: proti „intuici“ běžného mluvčího, že existují intencionální individua, nestojí žádný takový důvod.* Tudíž: atd.

Uvažuji tedy jako běžný uživatel jazyka a dělám-li ve srovnání s ním něco navíc, je to jen to, že jeho spontánní přesvědčení artikuluji, a že je hájím proti (podle mého mínění) nikoli dostatečně zdůvodněným námitkám, že je třeba přirozený jazyk, jak jej užíváme k vyprávění např. pohádek, korigovat. Opakuji: Nemyslím, že bych se tím dopouštěl nějakého argumentačního kruhu. Přecházím nyní k dalšímu námětu, v němž jde o problém:

2. Jaká je povaha intencionálních individuí?

Mezi tezemi, které jsem o intencionálních jsoucnech formuloval, je i teze označená římskou II, která zní: *Každé intencionální jsoucnno má pouze ty atributy, které mu přisoudíme a žádné další.*

Proti této tezi namítl Cmorej, že nemůže platit o „mých“ intencionálních individuích, která vedle vlastností, která jim přisuzujeme fiktivní predikací, musí i určité vlastnosti sama o sobě mít (takže jim je musíme připsat predikací „obyčejnou“⁴).

Považuji Cmorejovu kritiku své teze II za průkaznou a koriguji ji v souvislosti s tím v tom smyslu, že intencionální individua fungujeme tak, že mají sama o sobě (bez ohledu na to, zda ji jim připíšeme) tu vlastnost, že *jsou s to být spojována s abstraktními vlastnostmi, a že jsou individuální* (nechávám předběžně otevřenou otázku, jsou-li všeobecně vzato také identická se sebou samými, zda to totiž lze uvést do souladu se skutečností, že připouštím také intencionální individua s kontradiktorními vlastnostmi). Tato moje korektura má dílčí povahu, tj. nemá vliv na to, co jsem v průběhu diskuse o intencionálních individuích z teze II vyvodil ani na teorii intencionálních individuí uvažovanou v celku.

Dalším, posledním problémem, o který v naší diskusi šlo, lze vyjádřit otázkou:

3. Jsou intencionální jsoucna v rámci teorie, kterou zastávám, mentální nebo nementální?

Zastávám názor, že jsou tato jsoucna nementální, Cmorej naopak namítá, že jsou ve skutečnosti mentální.

Při řešení této otázky je třeba si především ujasnit, co v této souvislosti rozumíme termínem „mentální“, což Cmorej, pokud si vzpomínám, v průběhu diskuse výslovně neučinil. Pro svou osobu nazývám *mentální* něco, co nějak náleží k naší (mé, tvójí, kohokoli) mysli, a je tedy v nějakém smyslu její součástí, stránkou, akcidentem apod. Takovou povahu má např. každý

⁴ Rozlišení mezi „obyčejnou“ a fiktivní predikací je Cmorejovým přínosem, jež bez výhrad akceptuji.

kognitivní akt. Kognitivní akt (dále jen „akt“), je mentální, protože je úkonem naší mysli.⁵

Zastávám tezi, že akty (a vůbec všechny mentální entity) existují veskrze reálně. Usuzuji na to z toho, že jejich existence není závislá na tom, jsou-li či nejsou předmětem našeho poznání. Čtu-li např. napínavý detektivní příběh, bývám tak zaujat dějem, že si neuvědomuji akty, jimiž se to uskutečňuje (akty, jimiž rozlišuji písmena textu, akty, jimž chápu, že vytvářejí slova, smysluplné věty atd.). Tyto akty ovšem nepřestávají existovat, třebaže na ně nemyslím. Existují nezávisle na tom, zda jsou či nejsou předmětem mého poznání. Jsou to tedy jsoucna veskrze reálná.

Jinak je tomu však s předmětem těchto aktů, je-li jím intencionální individuum. To sice existuje jen v závislosti na těchto aktech, ale liší se od nich. To, co je co do své existence na něčem závislé, liší se totiž vždy od toho, co mu jeho závislou existenci poskytuje (předpokládat opak vede jasně ke sporu). Předmět aktů se tedy liší od aktů samotných. To zaprvé. A nyní zadruhé: Tento od aktů odlišný předmět existuje intencionálně, tj., jak jsem výše (doufám) dokázal, nějakou existencí odlišnou od existence reálné. Protože akt existuje veskrze reálně, nemůže s ním být intencionální předmět a) ani totožný, b) ani nemůže být nějakou jeho součástí, stránkou apod. Tudíž intencionální předmět není, nemůže být mentální.

Takto bych shrnul svou v průběhu naší diskuse při různých příležitostech naznačenou argumentaci ve prospěch teze, že intencionální předměty (zejména individua, o nichž v naší diskusi především šlo) nejsou nějakými mentálními entitami.

Cmorej uvádí ve svém posledním příspěvku pět pochybností (říkám „pochybností“, nejsou to totiž v přesném smyslu námitky) o tomto mém závěru. Proberu je postupně.

⁵ Zavedlo by nás příliš daleko probírat zde otázku, zda kognitivní akty jsou, a co jsou. Pokusím se to pouze přiblížit. Představme si, že jsme v zatemněné místnosti, kde nevidíme vůbec nic. Rozsvítíme-li světlo, vidíme pojednou, co jsme již dříve sice mohli vidět, ale vlivem temnoty jsme to ve skutečnosti neviděli, dejme tomu stěnu. Mezi naším stavem, kdy jsme v temnotě mohli vidět, ale neviděli, a stavem, kdy skutečně vidíme, je zřejmě jakýsi rozdíl, a ten běžně označujeme slovem „viděti“: viděti tedy znamená zakoušenou skutečnost něčeho, co bylo dříve jen možné. Tato skutečnost může být příjemná nebo nepříjemná, většinou je však neutrální. Má, krom toho, zvláštní vztahovou povahu: zpřítomňuje totiž naší mysli něco od jejího aktu odlišného, totiž viděnou věc.

První vzniká úvahou nad některými nezvyklými důsledky teorie, kterou zastávám, a vrcholí řečnickou otázkou: *Možno azda prostredníctvom introspekcie overiť existenciu nadindividuálneho kontingentného objektu?*

K tomu: Rozumím Cmorejovu termínu „nadindividuální“ takto: *Entita X je nadindividuální právě tehdy, když X může být předmětem poznávacího aktu většího počtu osob.* Je-li to míněno vskutku takto, musím na otázku odpovědět, že vylučně pomocí introspekce toho dosáhnout nelze. Že Hamlet, který je předmětem mého aktu je totožný s tím, který je předmětem Cmorejova aktu lze ověřit jen tak, že zjistím, že Cmorej připisuje_{ft} „svému“ Hamletovi přesně tytéž vlastnosti, které já připisuji_{ft} „svému“. Jenže zjistit to, přesahuje již rámec introspekce. Že by nicméně tato skutečnost měla nějak mluvit ve prospěch Cmorejovy teze o mentálnosti intencionálních individuí, nevidím.

Druhá Cmorejova pochybnost spočívá v upozornění na některé další, podle něho, obtížně přijatelné důsledky teorie, kterou zastávám. Jedna obtíž je spojena s tím, že připustíme-li existenci intencionálních objektů, nemáme nikdy jistotu, které a kolik prvků tvoří univerzum naší úvahy. K tomu: To, co Cmorej uvádí, je ovšem z jistého hlediska pravda, z jiného zase ne, ale ať tak či onak, není v tom, myslím, nic, co by nás muselo znepokojovat. Domnívám se totiž, že všeobecně vzato není taxativní výpočet individuí jediný (ba ani obvyklý) způsob, jímž univerzum zadáváme: většinou se spokojujeme pouze udáním kritéria, pomocí kterého jsme o každém prvku s to *princiálně* rozhodnout, zda do univerza náleží či nikoli. Tak je tomu i v případě intencionálních individuí. Principiálně můžeme s jistotou zjistit, kdo do univerza obsahujícího taková individua náleží. Dejme tomu, že je naším univerzem soubor osob vystupujících v dramatu Hamlet. Abych mohl udat, kolik z těchto osob nyní intencionálně existuje, musel bych např. zjistit, že Hamlet nyní intencionálně existuje, protože na něj právě myslí slovatný pražský anglista, prof. H., Ofélie rovněž existuje, neboť se její postavou právě v duchu zabývá její představitelka, členka ochotnického souboru v N., slečna R., chudák Polonius nyní neexistuje, alespoň v tom smyslu ne, že na něj právě nyní, kromě mne, nikdo nemyslí, atd. Toto vše lze principiálně zjistit, protože máme kritérium, umožňující nám rozhodnout, že např. Faust, na kterého právě myslí pan W., do hledaného univerza nenáleží a Ifigenie, kterou momentálně všichni pomíjejí, také ne. Divné by při tom ovšem bylo, kdyby se takovým zjišťováním někdo zabýval, protože by to byla velmi obtížná činnost a nadto, myslím, že i nepřilíš užitečná. Protože asi nebude nikoho, kdo by se do takového podniku chtěl pouštět, mů-

žeme připustit spolu s Cmorejem, že není jisté, které a kolik prvků do našeho univerza náleží.

Dále v rámci této druhé pochybnosti Cmorej správně upozorňuje, že jsou pro mne intencionálními předměty nejen individua, ale i vlastnosti, vztahy, matematické entity atd., a vyslovuje přesvědčení, že to vede k nepřekonatelným obtížím. Objasňuje pak (pod čarou) pouze jednu z těchto obtíží, a to otázkou: „Je konkrétně jablko sladké iba vtedy, keď niekto myslí na jeho sladkosť?“ (Cmorej 2012, 518). Na otázku si máme zřejmě dát zápornou odpověď. Smysl námitky není zcela jednoznačný, ale vykládám si ji takto: Je-li vlastnost „sladkosť“ intencionální objekt, pak, není-li v okamžiku t nikoho, kdo by měl tuto vlastnost na mysli (takže abstraktní vlastnost sladkosti v okamžiku t neexistuje), je obtížné pochopit, jak by mohlo být v okamžiku t nějaké konkrétní jablko sladké (jak to běžný mluvčí předpokládá). Odpovídám: I když abstraktní vlastnost (= pojem) sladkosti neexistuje a nikdo mu ji tudíž nemůže *připisovat*, má konkrétní jablko bez ohledu na to konkrétní vlastnost sladkosti. My, kteří pojem sladkosti máme, můžeme tedy např. říci, že jablko na stromě v ráji bylo již před stvořením Adama sladké, ovšem že to tehdy (na rozdíl od dneška) žádný člověk pomocí pojmu sladkosti nemohl konstatovat.

Třetí Cmorejova pochybnost spočívá v tom, že se výroky o intencionálních individuích vyznačují ve srovnání s výroky o reálných individuích některými zvláštnostmi v oblasti verifikace: Výrok „Intencionální objekt ,O‘ existuje“ nelze totiž podle jeho mínění falzifikovat, protože každý pokus o jeho ověření je spjatý s porozuměním tomuto výroku, při němž znovu chápeme mentální korelát objektu O. Toto Cmorejovo zjištění je správné, ale neúplné. Zaujal jsem k této problematice již dříve dosti podrobně stanovisko (srov. Sousedík 2012, 91–92), jež však pravděpodobně uniklo pozornosti. Stručně: musíme rozlišovat nejméně dvojí existenci: 1) tu, kterou objekt O díky našemu fingování má, 2) tu, kterou mu fiktivně připisujeme. Polonius, jenž je (neklame-li mne paměť) ve 3. dějství Hamleta zavražděn, existuje sice nadále intencionální existencí, kterou, pokud na něj někdo myslí, má, ale tu, kterou jsme mu na počátku hry fiktivně připsali, v důsledku své smrti ztrácí: platí tedy, že Polonius ve 4. a 5. dějství již neexistuje_{ft}, i když na něj třeba myslíme. Nevidím v tom všem nic, co bych měl považovat za průkaznou kritiku teorie, kterou zastávám.

Čtvrtá pochybnost je podobného rázu. Dotvrzuje pouze Cmorejovu kritiku mé teze II, k níž jsem se již, a to pozitivně, vyjádřil v předchozím.

Pátá Cmorejova pochybnost obsahuje více zajímavých postřehů, mám nicméně za to, že jsem na ně poskytl odpověď v rekapitulaci své argumentace ve prospěch existence intencionálních individuí, jež je uvedena na počátku prvního bodu této mé repliky.

* * *

Na základě dohody, k níž došlo mezi redakcí a účastníky, se tímto mým příspěvkem dosavad probíhající diskuse o intencionálních jsoucnech prozatím končí. Výzva, abych ji ukončil právě já, a měl v ní tím pádem předběžně i poslední slovo, mně uvedla do nemalých rozpaků, protože vím, že by prof. Cmorej či nějaký jiný účastník našeho dialogu měl k tomuto mému „poslednímu“ slovu jistě ještě co říci. Ustoupil jsem posléze, nejsem si jist, zda oprávněně, argumentu, že se v diskusi jednalo o mnou nadhozený námět. Ať jakkoli, vyslovil bych na závěr rád svůj dík redakci *Organonu F* za (mimořádně benevolentní) poskytnutí prostoru k výměně názorů a váženým pánům kolegům, účastníkům diskuse, za početné podněty, jimiž se cítím nemálo obohacen: A. Dolákovi, že diskusi rozvířil, P. Maternovi a J. Ráclavskému, že v ní prezentovali hledisko transparentní intenzionální logiky, P. Cmorejovi, že mě pozorně sledoval na neprošlapaných cestách,⁶ po nichž se ubírám, a vytrvale mě při tom upozorňoval na úskalí a scestí, jimž jsem se při svém putování nedokázal vždy vyhnout.

⁶ Vývoj nauky o intencionálních jsoucnech je dosud málo probádanou oblastí. Textový základ u Aristotela je poměrně malý, rozvinuta byla teprve ve středověku, nejprve pravděpodobně arabskou, později křesťanskou scholastikou. K jejímu velikému rozvoji došlo však, jak se zdá, teprve u scholastiků 17. stol. Rozvětvená nauka o tomto námětu, s níž se tu setkáváme, zasahuje do mnoha oblastí a je často velmi subtilní, překvapuje však, že staří autoři pomíjeli, pokud dosud známo, námět intencionálních individuí. Pokusil jsem se doplnit starší (především tomisticky zaměřenou) nauku právě o toto téma. V tom smyslu je tedy třeba chápat mé vyjádření, že jsem putoval po „nevyšlapaných cestách“. V našem prostředí se dějinami nauky o intencionálních jsoucnech (převážně v 17. stol.) zabývá pracovník theologické fakulty Jihočeské univerzity, Daniel Novotný. Jeho monografie o tomto námětu má být zveřejněna v dohledné době ve Spojených státech.

Literatura

- CMOREJ, P. (2002): *Úvod do logické syntaxe a sémantiky*. Přel. T. Machula. Praha: Triton.
- CMOREJ, P. (2012): Existencia a mentálnosť intencionálnych individuí a predikácia ich vlastností. *Organon F* 19, č. 4, 506-522.
- SOUSEDÍK, S. (2010): Kritická poznámka k sémantickým východiskům transparentní intenzionální logiky. *Organon F* 17, č. 3, 358-365.
- SOUSEDÍK, S. (2012): Platónské a aristotelské pojetí intencionálních jsoucn. *Organon F* 19, č. 1, 84-95.